

Alexandre el Gran i la metamorfosi del món grec

Josep Antoni Clua Serena

P09/04511/00404

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Història política del segle IV i la crisi de les póleis	9
1.1. La crisi de les <i>póleis</i>	9
1.2. Les lluites per l'hegemonia	10
1.3. Societats tipus <i>ethnè</i> i el seu abast polític. Hel·lenització de Macedònia	12
2. Filip II de Macedònia i la reunificació	14
2.1. L'obra política de Filip II de Macedònia	14
2.2. Exèrcit, campanyes militars i semblança del monarca	15
2.3. Queronea. L'hegemonia de Macedònia	16
2.4. La democràcia atenesa al segle IV.....	17
3. Alexandre el Gran: mite i realitat	19
3.1. Fonts per a l'estudi d'Alexandre el Gran	19
3.2. Infància i joventut d'Alexandre. Pacificació de Grècia	19
3.3. Estructura del seu exèrcit. Objectius de la conquesta	20
3.4. Conquesta d'Àsia Menor, Egipte, Àsia Central i l'Índia	21
3.5. El retorn de Babilònia. Mort d'Alexandre	22
3.6. Divinització i formació del mite d'Alexandre	23
3.7. Desintegració de l'Imperi i formació dels regnes hel·lenístics	25
4. Gèneres literaris al segle IV	26
4.1. De l'oratòria sofística a l'oratòria judicial	26
4.2. L'oratòria política	27
4.3. La poesia cap a l'Hel·lenisme i la Comèdia Mitjana	29
5. Corrents de pensament i historiogràfics al segle IV	32
5.1. Plató: el diàleg com a gènere literari	32
5.2. Aristòtil: filosofia, ciència i poètica	35
5.3. La historiografia fins a Alexandre: universalisme i etnologisme	37
Resum	40
Bibliografia	41

Introducció

En aquest capítol, cabdal perquè abraça des de la fi de la guerra del Peloponès i la desfeta d'Atenes (404 aC) fins a la mort d'Alexandre el Gran (323 aC) i l'inici del regnat dels diàdocs o successors i col·laboradors d'aquest (entre els quals, Ptolemeu II i Ptolemeu III), cal referir-se a la restauració de la democràcia a Atenes (403-402 dC) després d'un breu període d'oligarquia dels Trenta Tirans. I cal també que ens aturem a parlar de la mort de Sòcrates i els primers *Diàlegs* de Plató i la fundació de la seva Acadèmia, tres anys abans del naixement d'Aristòtil.

Però tampoc no podem oblidar la Constitució de la Segona Confederació atenesa (l'any 377 aC) o la fi de l'hegemonia de Tebes i l'arribada a l'escena política de Filip de Macedònia, pare de l'esmentat Alexandre, el més gran emperador de la història. Són els anys de l'entrada de Demòstenes a la vida política. Però, alhora, Aristòtil es fa càrrec de l'educació d'un jove, Alexandre, només cinc anys després que el filòsof d'Estagira hagi abandonat l'Acadèmia de Plató.

Cal, doncs, que ens aturem a parlar del que va suposar la victòria de Filip de Macedònia a Queronea (any 338 dC) i com, quatre anys més tard, Alexandre ja va començar el seu periple victoriós arribant a Àsia (334-323) i altres nombrosos indrets. De fet, les conquestes d'Alexandre van obrir nous horitzons geogràfics que varen eixamplar el coneixement del món oriental (regions d'Àsia central, l'Índia, etc.), indrets que figuraren en un lloc destacat dins la tradició literària grega amb tot el seu rerefons com a "terres fabuloses i llunyanes".

L'any 323 dC, any de la mort d'Alexandre, és una data que ningú que conegui mínimament l'època hel·lenística grega no pot oblidar ni menystenir, atès que es tracta d'una referència important. No endebades, amb aquesta data, tradicionalment, s'ha volgut fer néixer una època, l'hel·lenística grega, caracteritzada per una literatura llibresca, erudita, culta, d'imitació dels models antics, però amb variacions molt lliures o agosarades.

Precisament, un any després de la mort d'Alexandre, també moren l'orador Demòstenes i Aristòtil i es clou una època, mentre que el comediògraf Menandre representa la seva comèdia *El díscol* (316 dC), el filòsof Epicur obre la seva escola i Cal·límac, un dels poetes hel·lenístics més importants, fixa la seva residència a Alexandria.

Els historiadors estan força dividits quant a les seves opinions respecte al segle IV aC, atès que uns consideren els segles V i IV com l'època clàssica, mentre que d'altres consideren el segle IV com un període de poca importància i de decadència comparat amb el segle V aC.

I pel que fa a la llengua emprada durant aquesta època, val a dir que la *koiné* fou la llengua comuna, supradialectal, emprada per tots els grecs (tant pels de naixement com pels que ho eren per cultura o educació) en les funcions més formals. Aparegué durant el segle IV, sobretot amb l'adveniment de l'Imperi d'Alexandre el Gran, amb la pèrdua consegüent de l'autonomia de les antigues *pólis* gregues, i es va basar essencialment en el dialecte àtic. Tanmateix, la *koiné* posseïa un estàndard oral i un estàndard escrit basat en la llengua oral. I a partir d'aquesta mena de llengua estàndard o comuna es va iniciar l'evolució de la llengua grega que, a través de tres períodes (l'hel·lenístic, el medieval i el modern), va arribar fins al grec modern, en forma de diglòssia entre la llengua comuna o *dimotiki* i la *kazarevusa*, és a dir, entre la llengua parlada i la de registre escrit.

Per a cloure aquesta breu introducció i només per a marcar límits cronològics, cal dir que l'enfrontament entre els diàdocs, és a dir, els antics col·laboradors o successors d'Alexandre, marcarà la primera fase de la història hel·lenística (323-281 aC), objecte del capítol següent.

Objectius

Els objectius que heu d'assolir mitjançant la lectura d'aquest capítol es poden resumir en els punts següents:

- 1.** Identificar les principals fases de l'evolució històrica del món grec del segle IV.
- 2.** Identificar els elements fonamentals de l'evolució social, econòmica i política de les diverses entitats polítiques del món grec del segle IV.
- 3.** Ser capaços d'observar les característiques principals de la ideologia, religió, pensament, filosofia i literatura del món grec d'aquesta època.
- 4.** Ser capaços d'entendre el mite d'Alexandre el Gran, semblant al mite de Sísif.

1. Història política del segle IV i la crisi de les *póleis*

1.1. La crisi de les *póleis*

Les noves generacions del segle IV tenen un problema: el de la unitat impossible dels grecs, el de l'enfrontament entre les ciutats estat o *póleis*. Finalment, com veurem en aquests capítols inicials, es va imposar un estat no grec, Macedònia.

D'entrada, i seguint el fil narratiu del capítol anterior, assenyallem que, després del segon període de la guerra del Peloponès (413-404 aC), Atenes cau en poder d'Esparta i a la mateixa ciutat s'hi instal·la un règim oligàrquic (els anomenats Trenta). I, així doncs, s'obre un llarg període (404-361 aC) d'hegemonia d'Esparta.

I és que el segle IV és un moment de crisi. És per això que la sofística, l'oratoría i la filosofia apareixen com a maneres diferents de veure el món, sempre des d'una perspectiva humanística. Quant a l'àmbit polític, hi ha una forta separació entre l'individu i la ciutat. Xenofont, per exemple, ja hem vist en el darrer capítol sobre l'època clàssica, que en les seves *Hel·lèniques* desplaça lluny d'Atenes, la seva pàtria, el centre de gravetat del món grec i l'adreça o l'enfoca cap a Esparta. El mateix Isòcrates, un altre intel·lectual i orador de l'època, o fins i tot Plató, inicien un acostament cap a la monarquia o allunyen Atenes de la ciutat ideal.

Per bé que la democràcia atenesa no desapareix amb la guerra del Peloponès ni la crisi de la ciutat estat, cada vegada hi ha més enemics de la democràcia.

Ara ja no es parla de la corrupció de les institucions democràtiques, com van fer alguns autors. De fet, la democràcia atenesa (institució de la *pólis*), va funcionar bé durant el període comprès entre el 404 i el 322, fins i tot millor que no pas en bona part del segle V, pel fet que, durant el segle IV, les fortes tensions que dominaren l'Atenes de Pèricles van desaparèixer. Val a dir, però, que el lideratge polític va ser a les mans d'una burgesia enriquida, pregonament interessada en l'existència de la democràcia, mentre que l'aristocràcia va emmudir, tot i que les *hetaireiai* (o clubs o associacions) aristocràtiques, clandestines, no van quedar eliminades del tot.

Com que els grecs van veure l'egoisme dels espartans, el descontentament dels grecs va anar *in crescendo* (recordeu que la balança s'havia decantat cap a Esparta a la guerra del Peloponès (431-404 aC). Doncs bé, els mateixos aliats d'Esparta, és a dir, Corint i Tebes, es van sentir decebuts i aquest sentiment va ser aprofitat per Pèrsia per a provocar la guerra de Corint, una de les claus de volta per a entendre millor el segle IV. Així, un moviment contra Esparta va quallar a Atenes, Tebes, Argos i Corint. De fet, la guerra coríntia va esclatar perquè Esparta no es va captar amb els seus antics aliats d'una manera justa, o potser per por a la futura intervenció espartana en els assumptes interns de les ciutats gregues.

Pèrsia entra a la política interior dels grecs. Aquesta entrada s'esdevé després de la caiguda d'Atenes l'any 404 i continua al llarg del segle IV. Però també Tebes fa la seva aparició en l'escena política hel·lènica com a gran potència, i altera la dualitat tradicional entre Esparta i Atenes. Amb tot, Tebes no aconsegueix alterar les coordenades polítiques gregues del segle IV, atès el seu tarannà militar del règim tebà.

Mentre la política d'Atenes pressuposa una certa llibertat per a l'atenès "de portes endins" i una submissió de la resta de grecs, des de les guerres mèdiques fins a l'any 355, val a dir que els atenesos no van rebutjar mai la possibilitat d'ésser l'àrbitre de la política internacional (desig de *polypragmosýne*). Però Atenes va haver de renunciar al seu imperi i als territoris que constituïen la Segona Confederació l'any 355. Llavors, el mateix Isòcrates, en el discurs *Sobre la pau* ja no lloarà com abans (en el *Panegíric*), la glòria d'Atenes i el seu imperi, sinó que cantarà una política de pau i de no-intervenció.

Eubul pren el poder del partit i Atenes es tanca progressivament sobre sí mateixa. Amb tot, uns quants anys després, Demòstenes, Èsquines, Hipèrides, Licurg o Filòcrates van poder dirigir el destí dels darrers dies del que s'ha anomenat "la llibertat de Grècia". En concret, Demòstenes intentarà tornar quimèricament a les grandeses d'un passat desaparegut, davant un partit que va adreçar la seva mirada plaent envers Filip II i vetllarà per a mantenir, endebades, una Atenes fidel a la seva grandesa.

1.2. Les lluites per l'hegemonia

L'any 395 esclata l'anomenada guerra de Corint entre una aliança constituïda per Atenes-Tebes-Corint contra Esparta. Nou anys més tard, se signa la pau d'Antàlcides, imposada per Pèrsia a Grècia. Esparta esdevé l'encarregada de fer-la complir, mentre una dotació espartana ocupa la ciutadella de Tebes (la Cadmea).

Un temps més tard, l'any 379 aC, Cadmea és alliberada i s'inicia l'hegemonia tebana a Grècia. L'any 371 aC és conegut en els llibres d'història per la batalla de Leuctra entre Tebes i Esparta i l'apogeu posterior dels estadistes tebans Pelòpidas i Epaminondas. Només nou anys més tard, la batalla de Mantinea fa que Tebes imposi la seva hegemonia i que Atenes comenci a perdre el segon imperi marítim en l'anomenada *guerra social* (357-355 aC).

La batalla de Leuctra

La batalla de Leuctra (estiu del 371 aC) suposà un veritable enfrontament entre Tebes i Esparta i va tenir lloc vora a tocar de Leuctra, un poble de la regió de Beòcia. Aquesta batalla va acabar amb la victòria de Tebes, mercès al "savoir faire" i a les tàctiques militars d'Epaminondas. Però, alhora, aquesta desfeta va suposar l'inici de l'hegemonia de Tebes.

Quan hom estudia l'ascensió i la caiguda de Tebes, hem d'assenyalar algunes dades històriques després de la Batalla de Leuctra: Tebes, com a conseqüència de la seva victòria, va esdevenir l'estat capdavanter que manava a Grècia, tot i que es va encetar un temps de pobresa i de tensions civils arran de les batalles precedents. D'altra banda, trobem una Atenes que es nega a sotmetre's al jou de la mateixa Tebes, mentre s'alia amb Esparta. I la breu hegemonia de Tebes s'esvaï quan va morir Epaminondas (Batalla de Mantinea, 362 aC). El que va ser més fugisser i variable fou, sens dubte, durant aquest període, l'hegemonia tebana.

Un cas paradigmàtic: el filolaconisme de l'historiador Xenofont

Tot just quan es produeix la derrota lacedemònia a Leuctra (371 aC), l'historiador Xenofont fuig d'Atenes i se'n va a Corint i posteriorment a Atenes, tot aprofitant una mena de decret d'expatriació, a causa de l'aliança entre Atenes i Esparta davant l'amenaça de Tebes. És un exemple més de conservadurisme ideològic i, alhora, un paradigma de com la seva precària situació econòmica el duu a deixar Atenes cap a l'any 401 aC, després, justament, del restabliment de la democràcia i la fi del govern dels Trenta Tirans, per formar part (en contra del consell del seu mestre Sòcrates) a l'expedició de mercenaris grecs en ajuda del persa Cir el Jove. De fet, a la seva obra *Anàbasi*, Xenofont relata l'expedició en ajuda de Cir i el posterior retorn dels deu mil mercenaris grecs. També li va dedicar una obra, tot parlant de la seva educació (la *Ciropèdia*). La idea que Xenofont vindica la figura del governant únic. Prova del que anem dient és la seva *Constitució dels lacedemonis*, un elogi del règim espartà i, sobretot, *l'Agésilau*, tota una biografia idealitzada d'aquest monarca espartà. Ens trobem, doncs, davant tot un exemple de filolaconisme. I és que Xenofont, per exemple, en les seves *Hel·lèniques*, desplaça lluny d'Atenes, la seva pàtria, el centre de gravetat del món grec i l'adreça o l'enfoca cap a Esparta.

Tot just després, Macedònia i el seu rei Filip comencen a intervenir en els afers grecs i a Atenes comença, com era de suposar, una forta oposició contra els macedonis, de la mà de Demòstenes. Però Filip, com calia esperar, destrueix Olint (347 aC) i, només un any després, ens consta que es produeix un acord: la pau de Filòcrates entre Atenes i Macedònia.

En realitat, es tracta d'una pau aparent, perquè Filip no la respecta, mentre que Demòstenes, l'orador i el polític atenès, intenta bastir tot un front panhel·lènic contra Macedònia. Tot això endebades, perquè el 338 aC, com veurem, es produeix la batalla de Queronea i Filip esdevé el senyor dels destins de Grècia.

1.3. Societats tipus *ethnè* i el seu abast polític. Hel·lenització de Macedònia

A l'antiguitat, els grecs ja van emprar terminologia per a anomenar "els altres", els diferents a nivell lingüístic, i així, diferenciaven entre ells mateixos, que parlaven grec i vivien en *póleis* o ciutats estat, i els no-grecs, que parlaven llengües "bàrbares" i que vivien en "nacions", gairebé en tribus o pobles tribals (*ethnè*). Els *ethnè* (plural d'*ethnós*, en grec) serien com uns pobles tribals molt dinàmics, units per una altra mena d'aliança superior, és a dir, entitats de caràcter polític com reialmes o confederacions (regne de Macedònia, regne de l'Epir, noves confederacions, etc.).

Exemple

A l'hora de reclutar soldats per a la cavalleria o la *falange* macedònica, es tenien en compte quatre grans districtes, subdividits en ciutats o en grups de ciutats a la Baixa Macedònia i en *ethnè* o grups d'*ethnè* a l'Alta Macedònia. Després, com veurem en parlar del món hel·lenístic, aquest nou món va incloure entitats com les *póleis* (Grècia tradicional i colònies), la Grècia dels *ethnè* i els coneguts i grans reialmes hel·lenístics.

A efectes pràctics, una noblesa gairebé tribal, que afirmava tenir un cert parentiu amb el rei, posseïa finques d'aquest i formava un grup de "companyes" reials dels quals procedien els consellers del rei i els seus governadors. Com es pot veure, doncs, lluny de tota concepció democràtica atenesa, tal com assenyala N. G. L. Hammond. Una població constituïda per camperols lliures i pocs esclaus, contràriament a la *pólis* d'Atenes, la *pólis* àtica.

La mateixa ciutat de Pel·la, capital del regne de Macedònia, era molt petita i de recent creació. Però Filip II es va annexionar les mines auríferes de Tràcia per tal d'aconseguir un finançament sempre necessari, equivalent a les mines de plata de Làurion, a l'Àtica.

D'altra banda, la idea cabdal de Filip II fou el desenvolupament d'una **política d'unificació de les *póleis* o ciutats estat gregues**, que, vers el 400 aC, es trobaven dividides i enfrontades entre elles. De fet, Macedònia, al nord de Grècia i fora de la història, semibàrbara, tot i ésser de parla grega, només havia gosat lluitar contra les tribus del nord.

Filip II apareix a Atenes quan la seva política era un cúmul de contradiccions i de guerres intestines, capaç de desorientar l'esperit més serè.

Els historiadors han assenyalat que Filip II va transformar un poble de pastors en un altre de pagesos sedentaris i habitants de ciutats, una Macedònia fronterera en un poderós estat militar. Així, doncs, la imbricació entre el que és autòcton i el que és grec defineix la història macedònica com un realitat específica amb personalitat pròpia.

Bàrbar

Qui fa *bar-bar* en parlar, és a dir, un individu que no parla grec.

L'Epir

L'Epir (regió del nord-oest de Grècia, que va des les muntanyes de Pindos fins a l'Adriàtic) i Tessàlia (regió situada entre les Termòpiles, el Pindos i la mar) també són considerats *estats-ethne*.

Làurion

Localitat a uns trenta quilòmetres a l'oest d'Atenes, a la costa de l'Egeu.

Per a cloure aquest capítol, i a tall de resum, assenyallem la dualitat o enfrontament entre dues concepcions o models que esmentàvem abans: d'una banda, Atenes, la *pólis* per excel·lència i com a centre urbà, i de l'altra, l'Estat monàrquic de Macedònia. D'una banda, la *pólis* atenesa, no formada per murs i cases, sinó per homes, cohesionats en un cos social, democràtic, amb un origen antic (entre la segona meitat del segle VIII i la segona meitat del segle VII, amb les seves *apoikiai* o ciutats colonials, però en plena decadència al segle IV), i, de l'altra, l'Estat monàrquic de Macedònia, morfològicament molt més primitiu que la *pólis* o ciutat estat del sud, però que va gosar superar els límits de la *pólis* o les *póleis* (en plural).

2. Filip II de Macedònia i la reunificació

2.1. L'obra política de Filip II de Macedònia

Filip II de Macedònia (382-336 aC), com molts emperadors antics, es creia descendent d'Hèracles i va unificar la totalitat del seu regne i va crear un exèrcit certament fort. Així, l'èxit dels exèrcits de Filip en vèncer les ciutats estat o *póleis* decadents de Grècia i en unificar la península Hel·lènica fou degut a les seves innovacions militars, que reflectiren la diferent composició social i tribal de la Grècia del nord.

Però, a més, ja no hi havia hoplites, com a Atenes, sinó una forta cavalleria, vinculada a la infanteria, la qual, va tenir més mobilitat mercès a l'abandonament de les feixugues armes de l'hoplita i l'ús de la llança en el camp de batalla. Ens estem referint, com és lògic, al cos d'exèrcit segons el model de l'anomenada *falange macedònica*, flanquejada per la cavalleria, i a la qual ens referirem més endavant.

Filip, val a dir-ho, es va saber expandir i crear nous ciutadans, grecs o no, a les regions conquerides i després, juntament amb Alexandre, amb la integració dels centres urbans més avançats de l'època, la conquesta de tot l'Orient. A banda d'això, diguem que a la Grècia més tradicional hi hagué una davallada demogràfica i guerres intestines freqüents entre les *póleis* gregues, tal com veurem en el capítol següent referit a l'hel·lenisme.

Exemple

A tall d'exemple i si ens referim a un tema que no és polític però sí que és interessant per a entendre el que s'esdevé a la Grècia del segle IV, com és l'urbanisme, assenyalarem que la monarquia macedònica, amb una urbanització més aviat minsa i escassa, era hereditària, subjecta a la confirmació d'una assemblea militar dels guerrers del regne. Legalment, diguem-ho sense embuts, tota la terra era propietat del monarca. Contràriament, l'urbanisme de les *póleis* gregues, i sobretot el nou urbanisme que sorgirà a començaments de l'època hel·lenística, va estar basat en dos eixos principals d'orientació definida o per repetició d'illes iguals.

Filip II, rei de Macedònia. Ny Carlsberg Glyptotek, Copenhague

2.2. Exèrcit, campanyes militars i semblança del monarca

L'exèrcit macedoni va ser totalment remodelat per Filip, i a la cavalleria tradicional hi va afegir una infanteria lleugera i la cèlebre *falange*, hereva de la falange tebana. Així, Filip ja no va tenir cap rival.

D'antuvi, l'exèrcit estava format per uns deu mil soldats, però el seu nombre va anar "in crescendo" fins a arribar a trenta-mil efectius i, per part, esdevingué molt superior a tota la resta d'exèrcits grecs i amb molta anomenada pel que fa la seva disciplina, organització i, com hem dit, en contingent de soldats.

La **falange** fou un Cos d'infanteria format per setze fileres de soldats amb un flancs protegits per la cavalleria. Estava composta per una cavalleria pesada, formada per nobles (*hetairoi*, és a dir, companys del rei). Eren gairebé uns vuit-cents homes i portaven cuirassa, espasa i jabalina. La seva especialitat s'esqueia ser la càrrega frontal. Després, hi havia la cavalleria lleugera, que iniciava el combat i atacava els enemics per ambdós flancs, i així recolzava la falange. A més, hi havia la infanteria, que estava composta per la massa del poble i la infanteria lleugera. Finalment, la Falange, on hi havia el bo i millor dels soldats o guerrers, els més forts físicament. Aquests guerrers eren anomenats "*pezetairoi*", és a dir "companys que van a peu".

I entre les conquestes de Filip cal esmentar les següents: d'antuvi consolida el seu regne macedoni, com hem vist, i comença a conquerir el nord de l'Egeu (359-356 aC); després, aprofita la Guerra Social o Guerra dels aliats (357-355 aC) per tal d'expansionar-se per la Grècia del nord i la Tràcia (fins el 349 aC). Tot seguit conquereix la Calcídica i aconsegueix el primer tractat de pau entre Macedònia i Atenes (349-346 aC). Finalment, inicia les hostilitats amb els perses, però és assassinat.

Filip era el fill menor del rei Amintas III de Macedònia i la reina Eurídice. Doncs be, l'època que passà Filip a Tebes, retingut com a hostatge pel regent del seu pare, fou determinant, ja que va observar el funcionament de l'exèrcit tebà (l'inventor de la falange) i va treure idees que aprofitaria en el seu futur exèrcit. A més, la seva estada a Grècia li va permetre estudiar la situació política i la crisi de les ciutats estat més de prop.

L'any 356 aC Olimpíada, princesa d'Epir, donà a llum al seu primer fill, Alexandre. Ara que ja tenia un hereu, Filip deposà el seu nebot Amintas i es féu proclamar rei amb el nom de Filip II. Començà així una política expansionista, aprofitant els eterns conflictes i enemistats de les diferents ciutats gregues per a pactar amb unes i altres i quedar-se per a Macedònia tot el que anava ocupant. Particularment important fou la presa de la ciutat d'Amfípolis el 358 aC i la

Vegeu també

Parlarem del resultat d'aquesta batalla en l'apartat 2.3.

seva zona propera, rica en mines d'or. L'any 353 aC Filip va ocupar tota Tessàlia, el 348 aC Olint, que havia rebut ajuda dels atenencs. Llavors firmà una pau amb aquests darrers, la qual cosa el va permetre conservar les seves possessions fins aleshores i fixar-se en el nord. Poc després envaeix Tràcia i, fins i tot, va ocupar Delfos, el santuari d'Apol·lo, l'*ómphalos* o melic del món grec. Això fou tot un seriós senyal del que pretenia. Això va motivar que Tebes i Atenes s'aliessin i s'enfrontessin al monarca usurpador a la batalla de Queronea.

Algunes fonts expliquen que l'any 336 aC, mentre assistia a les festes pel matrimoni de la seva filla amb el rei d'Epir, Filip fou assassinat. Les relacions entre Filip i la mare d'Alexandre no eren bones, i, segons les fonts, el jove sentia una evident inclinació envers ella. De fet, tant Alexandre com la seva mare varen ésser, a ulls de molts, sospitosos d'haver maquinat l'assassinat de Filip.

Hi ha, però, diverses teories sobre per què Pausanias, possible assassí de Filip, va cometre el seu crim. Filip va tenir diverses esposes, la primera de totes era Olímpíada d'Epir. Tot i això, el 337 aC decidí repudiar-la i casar-se amb una jove macedònica amb la qual tingué un altre fill. Amb el temps començà a fer-se possible un canvi en la successió en detriment del fill d'Olimpíada, és a dir, Alexandre.

Si Olímpíada féu assassinar o no el seu espòs, tot tement la pèrdua del tron per part del seu fill, és quelcom que potser sempre serà una incògnita. De fet, una altra teoria, menys versemblant, es refereix a una intrincada xarxa de relacions sentimentals que apuntarien a un tal Pausània com un amant rebutjat que va occir Filip per despit.

2.3. Queronea. L'hegemonia de Macedònia

L'any 362 aC, els tebans van perdre, en la famosa batalla de Mantinea, l'hegemonia que havien assolit, durant pocs anys, sobre Grècia. Poc temps després, l'any 357 aC es desencadena al mar Egeu la guerra Federal, provocada per la defecció dels territoris de la Lliga, mentre Atenes es veu complicada en la guerra contra Macedònia. Filip continua la seva política d'expansió territorial. L'any 341 aC la Tràcia esdevé una província macedònica.

Finalment, el setembre del 338 aC, s'esdevingué la gran batalla de Queronea, on va quedar sepultada la vella democràcia grega. En aquesta batalla hi participà també el jove Alexandre, instruït per Aristòtil. En aquell moment va començar, segons alguns historiadors, l'època hel·lenística grega.

Filip va vèncer de manera indiscutible a Queronea. Va destruir la ciutat de Tebes, mentre perdonava "amb una certa astúcia" la ciutat d'Atenes. Tot seguit, va ocupar tot el Peloponès a excepció d'Esparta, que no es va voler rendir i a qui va permetre conservar la independència.

Llavors, només va tenir com a objectiu cabdal la guerra contra Pèrsia, amb un objectiu molt clar: recuperar les antigues colònies gregues de l'Àsia Menor. Curiosament, així ho varen votar les ciutats gregues en una assemblea a Corint, l'any 337 aC i, alhora, l'escollien general dels exèrcits.

Recentment, s'han trobat importants tombes reials de l'època macedònica a l'actual ciutat grega de Vergina, on hi havia l'antiga capital del regne de Macedònia abans de ser moguda a Pel·la. Tot i el trasllat de capital, els reis es continuaven enterrant a l'antiga capital pel seu significat religiós.

El 8 de novembre de 1977, l'arqueòleg grec Manolis Andronikos anuncià la troballa de la tomba intacta de Filip II de Macedònia a Vergina. També es trobà la tomba del seu nét Alexandre IV, que fou assassinat quan era un adolescent, la seva mare Eurídice, i d'altres que no s'han identificat. La troballa és d'una importància cabdal. Els objectes trobats i les tombes s'exhibeixen en un museu sota un túmul a la mateixa ciutat de Vergina.

2.4. La democràcia atenesa al segle IV

Després de les dues reaccions dels oligarques el 411 i el 404 aC, la democràcia a Atenes fou restaurada immediatament i no hi van haver més interrupcions fins al 322 aC. Amb tot, ja hem vist que, tot i la normalitat en les institucions democràtiques, el poble perd interès en aquestes i apareix una mena de desencís sobre el qual ja hem parlat a bastament.

Però també hi ha una mena de procés de depauperació en el poble i assistir a les tasques polítiques ja no surt a compte a nivell crematístic. Amb tot, el més important és la pèrdua de la independència d'Atenes davant els macedonis i la substitució de la democràcia per una nova oligarquia. Tothom assenyala els defectes de la democràcia i la imatge d'aquesta com a sistema de govern ja és menystinguda per les fonts contemporànies.

Ja ens hem referit a l'evolució de les *póleis* democràtiques en apartats anteriors. Diguem, per a cloure aquest apartat que, com assenyala Robin L. Fox, la democràcia al segle IV no va estar ni molt menys en decadència fins que els macedonis van acabar amb ella, a la força, l'any 322.

Exemple

Un exemple pel que fa al model general de possessió de la terra a l'Àtica. Les hisendes més grans que es coneixen al segle IV eren d'unes 30-40 hectàrees aproximadament, tot i que un ric en podia posseir més d'una.

Filip II va assistir personalment als Jocs Pítics l'any 346 aC. Eren uns jocs que se celebraven a Delfos per a recordar la victòria d'Apol·lo sobre el serpent Pitó. Demòstenes, l'orador atenès antimacedoni, va rebutjar aquesta acció no grega.

3. Alexandre el Gran: mite i realitat

3.1. Fonts per a l'estudi d'Alexandre el Gran

D'entrada, val a dir que els testimonis dels historiadors contemporanis al rei només han pervingut fragmentàriament. Així, Cal·lístenes d'Olint, el nebot d'Aristòtil, reconcilia la figura d'un conqueridor panhel·lènic amb l'opinió pública grega, que no veia de bon grat un domini exclusivament macedònic.

Per tant, fa d'Alexandre un "rei dels grecs, un cap suprem de la Confederació de Corint". És a dir, palesava com un alliberador de Grècia del jou persa. A Ptolomeu, rei d'Egipte, li va interessar assenyalar els aspectes d'Alexandre com a cap militar i com a legítim rei déu d'Egipte, els drets dinàstics del qual ara li pertanyien com a successor.

Finalment, Clitarc d'Alexandria, historiador contemporani d'Alexandre, va fer ús d'informació directa. Va farcir d'anècdotes i curiositats el públic grec, a fi de refermar la idea que es tenia del rei macedoni. En definitiva, fins aleshores, l'objectivitat envers Alexandre hi fou del tot absent.

En canvi, els historiadors de la segona generació (sobretot Arrià, que escriu una *Anàbasi d'Alexandre el Gran*, quatre segles després de la mort de l'emperador) són més escrupolosos amb els documents de què parteixen. Hi ha altres historiadors, com Diodor, Plutarc, Justí i Quint Curci, autors que es nodreixen d'una font comuna –probablement Clitarc– i les obres dels quals es coneixen amb el nom de *Vulgata*.

Aquestes fonts també han estat descurades pel seu poc rigor històric. Així, per exemple, Plutarc, el polígraf de Queronea, esmenta més de trenta cartes oficials (majoritàriament espúries) adreçades a Alexandre o escrites per ell a personatges com Aristòtil, la seva mare Olímpíada. Però Plutarc és el primer representant de la biografia com a gènere literari en el món grec.

3.2. Infància i joventut d'Alexandre. Pacificació de Grècia

L'any 356 aC neix Alexandre a Pel·la. Del seu pare Filip II i de la seva mare Olímpíada d'Epir, filla del rei Neoptòlem, ja hem dit algunes coses. Amb tot, cal esmentar una dada referent a la seva mare que influirà molt sobre el seu desig de ser considerat gairebé un déu. En efecte, la seva mare, gelosa i venjativa, fou iniciada en el culte a Dionís i a Orfeu.

Bust d'Alexandre el Gran. British Museum, Londres

Filip II encomana a Aristòtil l'educació d'Alexandre quan aquest tenia sis anys (altres fonts parlen de més tard). Alexandre va ser educat com un príncep hereu i des dels primers anys va rebre una sòlida formació atlètica i militar. El mestre filòsof no solament li va ensenyar poesia sinó també geografia, medicina o zoologia. D'ací el seu amor per les arts.

**Els referents d'Alexandre:
Aquil·les i Dionís, entre
d'altres**

Es deia que Alexandre i les sacerdotesses del culte a Dionís, que s'esqueia ser un referent d'Alexandre ensems amb l'heroi grec Aquil·les, haurien tingut una relació molt estreta.

Tanmateix, cal fer una petita observació sobre els seus orígens, d'acord amb els literats de la seva mateixa època: Alexandre és tesproti per part de la seva mare Olímpida, princesa d'Epir, és a dir, pertanyent a la Tespròtia, a la regió grega de l'Epir, però pel seu pare, és calastreu, és a dir, macedoni, perquè Calatra és situada un xic a l'oest de Tessalònica, segons sabem pel mateix poeta hel·lenístic Licòfron de Calcis (*Alexandra*, 1439), entre altres.

Als divuit anys ja el trobem participant en la batalla de Queronea, en la qual els macedonis vencen els tebans i els atenesos. Un any després, Filip II es casa amb Cleòpatra, mentre que Alexandre i la seva mare Olímpida se'n van amb una mena d'exili voluntari. Un any després, per motius que la crítica no acaba d'aclarir del tot, com hem vist succintament, Filip és assassinat.

Llavors, Alexandre succeeix en el tron el seu pare. Vers el 335 dC, tot just uns quants mesos després, algunes ciutats gregues s'alcen davant la falsa notícia que Alexandre havia mort. Sense rumiar-s'ho gaire, el rei pren Tebes i l'anorrea, mentre creua l'Hel·lespont en direcció cap a Àsia.

3.3. Estructura del seu exèrcit. Objectius de la conquesta

Quan Alexandre s'enfronta amb l'Imperi persa, fa quelcom més que continuar la tasca política endegada pel seu pare Filip II. Alexandre no solament vol l'anexió d'un nou poble, sinó difondre la cultura hel·lènica arreu del món.

L'exèrcit d'Alexandre, com assenyala F. W. Walbank, es va mostrar molt eficaç mercès a l'equilibrada combinació de les seves armes. La seva força principal era la cavalleria, ajudada per la *falange* d'infanteria (nou mil homes amb armament pesant i tres mil soldats amb escut). D'altra banda, el seu exèrcit anava sempre acompanyat de topògrafs, enginyers, arquitectes, científics i funcionaris de la cort, a més d'historiadors. No sembla, però, que Alexandre projectés l'operació amb uns límits precisos des dels inicis.

Alexandre el Gran va ser valent, però també cruel i molt desprietat quan la situació política ho requeria, sempre segons el seu parer arbitrari, és clar.

Alexandre el Gran lluitant contra Darios III a la batalla d'Issos.
Fragment del mosaic de la casa del Faune de Pompeia (Museu Nazionale de Nàpols).

3.4. Conquesta d'Àsia Menor, Egipte, Àsia Central i l'Índia

L'any 334 aC Alexandre va creuar l'Hel·lespont i es va dirigir cap a Àsia. Després d'una visita a Troia (recordeu la seva nissaga i els seus somnis de grandesa heroica), s'enfronta amb Darios III al riu Grànic. Ací s'esdevé la primera victòria del macedoni, tot i que el rei persa aconsegueix fugir.

Un any més tard, Alexandre va arribar a Gordios, antiga capital de l'Imperi del rei Mides i va entaular la batalla d'Issos. Vet ací una nova victòria del nostre personatge i una nova fugida de Darios.

Alexandre *el Gran*, fundador prolífic de ciutats

Alexandre *el Gran*, va considerar Alexandria, ciutat egípcia, com la que hauria d'esdevenir la més famosa de totes les Alexandries fundades per ell. Després, esdevindria el bressol de l'Hel·lenisme polític i cultural.

L'any 332 Alexandre ocupa Fenícia, Palestina i Egipte. Uns quants mesos més tard, visita l'oracle de Zeus Amón, a Siwah. Tot un signe del que cercava el jove emperador.

Després, Alexandre va avançar cap a Pèrsia i va entaular una batalla contra els perses a Gaugamela, amb la victòria d'Alexandre i la tercera fugida de Darios.

Gaugamela

Quant a l'etimologia del nom *Gaugamela*, el geògraf Estrabó diu que el nom volia dir 'casa de camells' i que Darios l'havia utilitzat com a estació per a reposar un dels seus camells que havia patit molt per la marxa.

L'any 330 el jove Alexandre, que, recordem-ho, tenia un somni (la **conquesta del món conegut**), destrueix Persèpolis, capital de l'Imperi persa, que havia substituït Pasargada i els reis hi tenien un palau, envoltada per una triple muralla. Llavors s'esdevé un fet que cal esmentar per la seva importància cabdal: Darios és assassinat per Bessos, un sàtrapa, i s'acaba així tota la dinastia aquemènida o dels Aquemènides, que fou la casa reial que va governar els perses i després l'Imperi persa des del 550 fins al 330 aC. Justament en la persecució d'Alexandre rere Bessos, s'endinsa en l'Iran i avança cap a l'est, creua les muntanyes de l'Hindu Kush (entre l'actual Afganistan i Pakistan) i enxampa Bessos i el mata.

Un any després, Alexandre, ple d'*hýbris* o insolència desmesurada, aconsegueix l'extrem nord de l'Imperi persa i fins i tot funda Alexandria Escate (o "la més llunyana"), mentre es prepara per a dirigir el seu exèrcit cap a les planures de l'Índia. Abans, occeix el seu estimat col·laborador Cal·lístenes, sota sospita de sedició, i es casa amb Roxana.

3.5. El retorn de Babilònia. Mort d'Alexandre

S'acosta el final del periple del nostre jove heroi, imitador d'Aquil·les. En efecte, quan Alexandre creua el riu Indus d'Àsia i aconsegueix el riu Hidaspes, allà entaularà la seva darrera batalla, atès que el seu exèrcit, cansat de tirar endavant sota mínims, es nega a arribar fins al riu Ganges, a l'Índia, i, així, Alexandre se'n torna cap a Susa (situada al sud-est de l'Iran), tot intentant recuperar la seva malmesa autoritat. Però encara es casa amb una filla de Darios l'any 324, el mateix any que mor Hefestió, macedoni de Pel·la i amant d'Alexandre. Uns quants mesos després, Alexandre mor a Babilònia.

Sabem amb tota certesa que Alexandre va morir sobtadament, després d'uns quants dies d'agonia; segons algunes versions, quan estava a punt de deixar Babilònia l'any 323. Tot i alguns rumors que fan referència a la possible implicació de molts dels seus familiars, probablement fou la malària la que va arrabassar-li la vida, esgotat com estava pels llargs viatges, les orgies o, curiosament, les nits d'estudi.

Malgrat la seva insolència o *hýbris*, va concebre una monarquia autocràtica, el domini grec sobre l'Egipte i l'Àsia i la interpenetració de les civilitzacions hel·lènica i oriental. I és que Alexandre va conquerir el món portant una *Ilíada* amb anotacions del seu mestre Aristòtil, aquell heroi de l'epopeia homèrica que tant va admirar.

Doncs bé, la seva mort va representar la desmembració d'aquell gran imperi en diversos regnes locals, governats pels sàtrapes o els seus generals, que es coneixen amb el nom comú de diàdocs o successors.

3.6. Divinització i formació del mite d'Alexandre

La vida d'Alexandre esdevé un mite i ja a la mateixa antiguitat és tema de moltes novel·les. La primera és la coneguda, segons moltes fonts, com la del pseudo-Cal·lístenes, el nebot d'Aristòtil. L'autor, totalment desconegut, fou un grec resident a Alexandria (segle III dC).

Mapa dels itineraris i conquestes territorials d'Alexandre i d'altres

Com diu P. Lévêque, Alexandre el Gran fou "un heroi ungit per la providència". De fet, ens consta que Alexandre és comparat a un lleó, com un heroi de la *Iliada* d'Homer, en obres com *Alexandra* de Licòfron de Calcis. Concretament, el sentit dels versos 1.435-1.450 potser sigui que Alexandre, el lleó grec i troià alhora, posa fi a les nombroses i inveterades guerres entre grecs i perses, tot subjugant els grecs i els seus enemics sempiterns, els perses. També és anomenat en aquesta obra de difícil intel·lecció, llop guerrer de Galadra. Dos símils plenament homèrics per a un conqueridor.

Alexandre va aplicar una política de **fusió de pobles**, que va consistir en la barreja o "sincretisme" de nombrosos pobles. Sigui com sigui, el pas d'Alexandre per l'Orient tingué com a conseqüència una extraordinària expansió de l'hel·lenisme, barreja i descomposició del món clàssic grec amb una amplíssima influència oriental, que perdurà fins i tot sota l'imperi romà. La vella democràcia grega fou absorbida per una concepció divina del poder reial, absolut, concepció que més tard influí en homes com Hanníbal o com Juli Cèsar.

La divinització d'Alexandre va ser com una mena de prelude del que altres sobirans hel·lenístics (els anomenats diàdocs o successors) farien al seu torn durant els anys posteriors a la seva mort, alhora que comptava amb precedents

de molta anomenada. De fet, no calia que el sobirà es considerés un déu "stricto sensu", sinó que hom havia d'aprofitar només aquesta potencialitat que molts dels seus súbdits es creien.

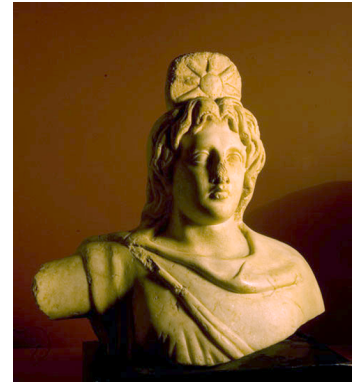
Hom explicava que quan Alexandre va arribar a l'Egipte, aquest país se li va lliurar sense cap mena d'oposició. Llavors, des de la vall del Nil, va anar cap al famós oasi d'Amon. Tan bon punt va arribar, en un viatge de deu dies pel desert, el sacerdot degà el va dur al lloc sacre i, un cop allà, li va preguntar a l'ídol si havia venjat suficientment la mort del seu pare Filip. Sembla ser, pel que ens expliquen les fonts literàries, que el sacerdot gairebé es va indignar amb la pregunta, perquè Alexandre havia de saber que el seu veritable pare s'esqueia ser el mateix Amon. Així, doncs, divinitzat altra vegada (la primera fou el reconeixement del seu parentiu amb Hèracles a Tir), Alexandre va tornar a Memfis per trobar-se amb els seus veterans, tot considerant-se un déu. De fet, això el va influir molt a les seves campanyes successives, atès que ara havia comprès perquè l'oracle de Delfos ja l'havia declarat "irresistible" uns anys enrere.

D'altra banda, el tema d'Alexandre deixa la llengua llatina i es romanitza a través del *Roman d'Alexandre*, que després recollirà el *Libro de Alexandre*, obra de difícil datació. Doncs bé, sobre la importància de la figura de l'Alexandre medieval continuen essent bàsics el llibre de G. Cary (Cambridge, 1956) i la ressenya feta per M. R. Lida de Malkiel (1975: 165-197). És indubtable que l'influx que Alexandre tingué a l'edat mitjana rau en el poema en hexàmetres llatins de Gautier de Chatillon, *Alexandreis*, del qual hi ha una versió en castellà: *Gautier de Chatillon, Alejandreida*, a càrrec de F. Pejenaute (Madrid, 1998). Val a dir que aquesta època es va caracteritzar per una revifalla de la idea de la unió d'Europa, duta a terme per Carlemany, èmul d'Alexandre.

Al Renaixement, Alexandre va ésser una figura emprada com a prototipus de "galà captivador", en l'àmbit àulic, lluny del l'heroi militar. Així, per exemple, Lope de Vega, en *Las grandezas de Alejandro*, o Calderón, en *Certamen de amor y celos*, es varen referir a les grandeses amoroses de l'heroi.

A l'Alemanya del XIX es va recuperar, mercès a l'historicisme imperant, la figura històrica i bèl·lica d'Alexandre. I, semblantment a Cèsar, després de la Primera Guerra Mundial, el nostre personatge fou descrit com a estratega militar.

Finalment, al segle XX, amb l'eclosió de la novel·la històrica, s'han tornat a plantejar els mateixos temes i interrogants que a les fonts de l'antiguitat.

Alexandre Cosmòcrator. Bust de marbre. Període hel·lenístic (Alexandria S III aC).

Retrat idealitzat d'Alexandre com a déu Hèlios. Marbre de Paros, SII aC. Museu arqueològic de Sevilla.

4. Gèneres literaris al segle IV

4.1. De l'oratoria sofística a l'oratoria judicial

El naixement de la retòrica a la Grècia antiga està determinat per l'aparició de la democràcia. L'eloqüència sempre va ésser conreada i, precisament, el segle IV marca la plenitud de la prosa grega.

Aquesta esdevé el llenguatge de la filosofia i en aquesta època veiem com floreixen tots els vessants de l'oratoria: la judicial, la política i la retòrica (o epidíctica i d'exhibició). Val a dir, a més, que a partir de l'època alexandrina els antics elaboraren un cànon dels deu oradors clàssics: Demòstenes, Lísiades, Hipèrides, Isòcrates, Èsquines, Licurg, Iseu, Antífons, Andòcides i Dinarc.

Al segle IV veiem tota una polèmica pedagògica entre retòrica i filosofia, amb l'enfrontament entre Isòcrates, l'orador que va exercir un influx més gran en la literatura grega com a perfeccionador de la prosa artística, i Plató, el filòsof idealista, el deixeble de Sòcrates, al qual ens referirem. I, d'altra banda, Demòstenes, amb el seu criticisme. Hi ha una mena de "contesa" entre la recerca de la veritat i el conreu de la persuasió. De fet, com assenyala el mateix Isòcrates en el *Panegíric*, la retòrica és l'art de parlar bé sobre grans temes, com una preparació per a la vida política.

Isòcrates

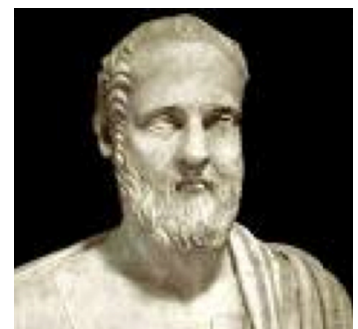
Isòcrates publica el seu "Panegíric d'Atenes", després de molts anys de treball. En aquesta obra defineix allò que és grec enfront del que és bàrbar i ataca fortament el sistema polític d'Esparta, mentre esposa la seva tesi sobre la necessitat peremptòria d'una coalició panhel·lènica per lluitar contra Persia i encapçalada per Atenes.

L'ideal d'Isòcrates, que va exercir molta influència en el seu segle en el camp de l'estilística, consisteix a aprofundir en l'ideal que la *paidéia* o educació en sentit ampli la *physis* o naturalesa i l'*empeiria* o experiència han d'exercir en la formació de l'individu. En aquest sentit, ens sembla ressenyable un dels treballs de F. Mestre i de S. Saïd (Washington, 2001). A més, d'Isòcrates paga la pena la lectura atent de l'obra de conjunt editada per F. Seck (Darmstadt, 1976).

Per a cloure aquest apartat, vet ací un text d'Isòcrates que palesa molt bé el seu pensament:

Estil d'Isòcrates

Isòcrates va donar molta importància a la musicalitat de la frase i la disposició del discurs rítmicament. Els seus períodes són molt dilatats i no es permet frases curtes. És un estil brillant però no aconsegueix amagar la buidor i el retoricisme que va afectar bona part de la literatura grega del segle IV.

L'orador Isòcrates

"Els nostres avantpassats amb aquest ordenament de tipus democràtic han superat en molt tots els altres homes" [...] "i dels espartans precisament per això mateix es pot dir que tenen l'ordinament polític més bell, perquè vigeix entre ells el màxim de democràcia."

Areopagític, 61.

Les parts en què es dividia un discurs (considerat pels grecs com un ésser viu), eren: **exordi**, **proposició**, **confirmació**, **peroració** i **epíleg**. Un tema d'interès especial fou el dels *lógoi epitáphioi* o "discursos fúnebres" en honor als caiguts a la guerra. Al marge dels de Lísias, Demòstenes i Hipèrides, el més famós i conegut és el de Pèricles en la *Història de Tucídides*. També, el *Menexenos* de Plató, que té un caràcter satíric i paròdic.

Quant a Lísias, nascut vers el 458 i **representant conspicu de l'oratoría forense o judicial** (*dikanikón*, en grec), val a dir que escriu per tal de complaure els seus clients, preocupats per a tenir algú que els defensi davant els jutges. Amb tot, són processos amb protagonistes que recorden la comèdia burgesa. De fet, en els seus discursos, ben elaborats i argumentats, l'home és el centre d'atenció.

Va escriure prop de quatre-cents vint-i-cinc discursos, encara que la meitat són realment seus, segons els crítics. En conservem trenta-cinc, i alguns són incomplets i altres espuris, a més de fragments d'uns cinquanta-tres aproximadament. Alhora, va compondre un manual de retòrica que no ha pervingut. També cal assenyalar que s'ha conservat el començament d'un discurs *Olímpic* per tal d'exhortar els grecs a posar-se d'acord entre ells contra les tiranies de l'època. En aquest mateix sentit, l'any 430 va compondre un discurs intítulat *Contra Eratóstenes*, que era un dels caps dels Trenta Tirans que dirigien Atenes després de la seva revolta, a Atenes, després de la guerra del Peloponès. En aquest cas, Lísias considerava Eratóstenes el responsable de la mort del seu germà Polemarc, però, de fet, Lísias va defensar diverses figures ateneses.

La seva prosa, model de pulcritud, claredat lògica i exactitud, va reeixir en el fet d'aconseguir el que es proposava amb els mitjans que utilitzava. D'altra banda, vers el 411 aC, sospitós d'anar a favor d'Atenes a Thuris, els espartans el van expulsar de la ciutat, juntament amb altres, però hi va tornar quan encara els Trenta Tirans eren al govern. Es diu que la seva propietat fou confiscada i que es va refugiar a Mègara.

Lectura recomanada

P. Grau (Bonn, 1972) s'ha ocupat del proemi dels discursos de Lísias a **P. Grau** (1972). *Proomiengestaltung bei Lysias*. Bonn.

4.2. L'oratoría política

El gran orador i estadista Demòstenes va néixer a Atenes l'any 384 aC. en el dem de Peània, a Atenes. De família benestant, va començar a trobar problemes i dificultats en morir el seu pare l'any 377 aC. Unes dificultats que van anar preparant el seu caràcter indòmit del qual es fa ufanar en nombroses llui-

tes que va haver d'endurar contra els seus enemics personals, contra la seva pròpia família i, més tard, quan va entrar a la palestra de la política ciutadana, com veurem.

Sis anys abans havia nascut el seu gran opositor en la política, Èsquines, atenès com ell, però militant d'un front totalment contrari. L'any 382 aC. va néixer Filip II de Macedònia i fou, com hem vist, l'home que va polaritzar la lluita d'Atenes i els altres pobles grecs durant molts anys.

Així, doncs, Demòstenes fou el director o responsable de la política general d'Atenes, tenia un programa: prudència, paciència, diplomàcia i treball constant fins a trobar el moment oportú per a aixecar-se contra Filip amb èxit.

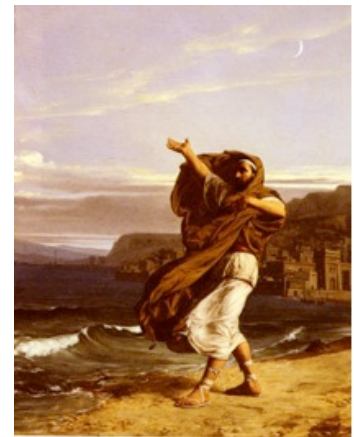
Val a dir que l'opinió dels simpatitzants del sobirà de Macedònia (Aristòtil, entre ells), era que el veritable remei dels mals que patia Grècia (i concretament Atenes, com a ciutat estat en crisi) era la monarquia unificadora absolutista, que potser calia trobar en el sobirà estranger Filip. D'ací les seves famoses *Filípiques*, que maldaren per a aconseguir una lliga sota el comandament d'Atenes.

De fet, els intents de Filip per arrabassar el Quersonès foren el detonant per tal que Demòstenes s'adonés que el perill venia de Macedònia. Després d'aquest moment, tot el coratge i la força oratòria de Demòstenes es concentren en un objectiu clar i concret: aixecar el poble atenès contra els macedonis.

Dins la ciutat, Demòstenes fou honorat amb una corona d'or. Però després de la victòria de Filip II a Queronea (338 aC), Demòstenes ha d'escriure un *Epitafi*, que és una mena de discurs fúnebre pels caiguts a la guerra.

A més, la contesa entre Demòstenes i Filip era molt desigual, atès que el primer havia de comptar amb una greu mancança: la poca conscienciació del poble atenès, sense gaire amor al sacrifici i sense ideals de grandesa, amb una forta desunió interna i amb un sistema democràtic envellit i una mica obsolet i, sobretot, uns atenesos al servei del rei macedoni, comprats per l'or de Macedònia i que proposaven tothora un Filip salvador de Grècia.

Demòstenes, autor vinculat a Isòcrates, explica l'eloqüència com a corrosiu de la democràcia i intenta retornar la força que tenia la paraula, en una època ja plenament literaturitzada i escolar. El públic a Atenes solia i podia romandre parlant i escoltant hores i hores a la *Bulé* o en un tribunal amb discursos polítics sense fi.

Demòstenes utilitzant l'art de parlar
Oli de Jean-Jules-Antoine Lecomte du Nouy
(1842-1923)

Exemple

Així, el discurs *Per la corona* de Demòstenes va durar més de tres hores, i va estar precedit per l'acusació d'Èsquines. En aquest discurs trobem metàfores abundants, una caricatura exagerada contra el seu adversari, una subtil utilització de paraules abstractes, comparacions poètiques i períodes complexos. En definitiva, la seva obra mestra conclou la seva carrera política.

Els estudiosos consideren que Demòstenes deu molt a Lísius i a Iseu quant a la caracterització dels seus personatges, i a Tucídides pel que fa al gust per la brevetat, quan s'escau.

A diferència de Demòstenes, l'orador Èsquines era d'origen ben humil. De la seva praxi política tan sols sabem el seu antagonisme amb Demòstenes. Demòstenes al qual ja ens hem referit succintament. Però aquest orador atenès va defensar la creació d'una unió panhel·lènica enfront dels macedonis, tot i que el seu intent fou endebades. La seva obra és un veritable reflex del pensament grec del seu segle. Va morir com a mestre de retòrica a Rodes. Però, curiosament, posseïa facultats naturals per a parlar en públic i per a la improvisació, contràriament a Demòstenes. D'ell conservem tres discursos: *Contra Timarc*, *Sobre l'ambaixada corrompuda* i *Contra Ctesifont*.

4.3. La poesia cap a l'Hel·lenisme i la Comèdia Mitjana

Quant a la poesia, un dels autors que podríem esmentar com a primer *poeta doctus*, Quèril de Samos, es queixa, ja a començaments de segle, de com estaven els gèneres poètics i, al capdavall, del pes de la tradició.

Antímac de Colofó avança la figura del *poeta doctus* alexandrí (amb la seva poesia difícil i abstrusa, plena d'erudició, com assenyala G. Serrao (1979: 119), tot i que les lectures públiques varen ésser un veritable fracàs, pel fet que el poeta, culte i difícil d'entendre, ja no estava en contacte amb el seu públic.

Però Antímac no arriba a satisfer les exigències de la lectura pública i, això sí, enceta una nova producció poètica, aquesta vegada adreçada a la lectura en solitari.

D'Antímac ens han pervingut escassos fragments, molt migrats, i tenim constància de cinc poemes seus: la *Tebaida*, *Lide*, *Deltos*, *Àrtemis* i *Iacine*.

Antímac fou el creador en certa mesura de l'elegia narrativa i va tenir imitadors. Amb tot, les seves narracions èpiques, molt catalògiques i filològiques, a imitació d'Hesíode, van merèixer la censura del gran poeta alexandrí Cal·límac (sobretot la *Lide*, que comparava l'amor desafortunat del poeta amb els grans amors infeliços del món, però d'una manera poc rabent i molt erudita i feixu-

ga). Eren narracions certament èpiques, tot i que, mercès a ell, val a dir que la poesia comença a esdevenir un fi *per se*, en si mateix: "l'art per l'art" serà el criteri estètic.

La *Tebaida*, en canvi, és l'obra més coneguda i reeixida d'Antímac, a més de valorada a l'Antiguitat, el contingut de la qual s'acostava a l'obra dels poetes del cicle èpic. Però en època alexandrina hi haurà una contraposició entre l'*epos* (o gran èpica) i l'*epil·li* (petit poema èpic) i els conreadors del primer tipus de poesia èpica, contrària a Homer, van tenir poc prestigi (cf. J. A. Clua, 2004). Sigui com sigui, a Antímac, el passat llegendari s'acosta a la realitat del present i el mite s'acostuma a confondre amb la història i aquesta manera de recuperar el mite és plenament hel·lenística i també la certa dels *aitiai* o les causes dels mites. D'ací el fet que sigui una mena d'antecessor de la poesia i la literatura hel·lenístiques *sensu lato*.

Altres tràgics i poetes menors del segle IV són Timoteu de Milet (450-360 aC), autor de composicions corals de diversa naturalesa, amb un relat sobre la batalla de Salamina (la seva obra es deia *Perses*, i només conservem 250 versos d'aquesta peça) i Erina, una poetessa que va viure cap a mitjan segle IV aC a l'illa de Telos, que va escriure un poema intítulat *Elakáte*, en què plorava la mort de la seva amiga Baucis, escrit ja en una tècnica totalment hel·lenística, molt semblant a l'emprada per Teòcrit. Asclepiades es va interessar per aquest poema, d'uns 300 hexàmetres aproximadament, i el va editar juntament amb la resta de la seva obra. Aquests versos, escrits en dori com els poetes de l'escola de Cos, ja gairebé són, com dèiem, típics de la poesia hel·lenística, una poesia, com veurem, de cisell i d'elaboració ben erudita.

La comèdia mitjana és la que va entre les darreres obres d'Aristòfanes (sobretot el *Plutos*) i la comèdia nova de Menandre (en concret, *La Còlera*, representada el 321-320 aC), i es caracteritza pels elements següents:

- 1) Certa despoltització, com la que traspuava tota la comèdia antiga.
- 2) Uns personatges típics (paràsits, soldats, esclaus i altres oficis, molt més importants en aquesta època de crisi, i amb un rol més destacat).
- 3) Ja no trobem tanta obscenitat aristofànica ni el caràcter barroer, sinó més aviat un somriure fi i elegant, proper a l'*english humour*, una mena d'humor a l'anglesa.
- 4) El tema recurrent de l'exposició o abandonament d'infants, o les escenes de reconeixement o *anagnórisis*, com també la paròdia del que és tràgic, elements que la comèdia nova encara desenvoluparà molt més.

Un dels representants més conspicus de la comèdia mitjana és Alexis, nascut a Turis, a la Magna Grècia, i, probablement, oncle de Menandre. Gaudeix d'un humorisme ben refinat, subtil, tot i que abans ja trobem representants d'aquest tipus de comèdia, com Anaxàndrides, amb al·lusions a la gastronomia i als cuiners, fins al punt que els crítics s'hi han referit com un "gènere gastronòmic".

Amb tot, potser Antífanes sigui el millor poeta de la comèdia mitjana, per un motiu concret i interessant: va reflexionar fins i tot sobre la mateixa comèdia i les seves característiques, en el sentit que aquesta ha de trobar el seu propi tema, davant la tragèdia, que té en el mite el seu rerefons més típic d'aquesta mena de representació teatral.

5. Corrents de pensament i historiogràfics al segle IV

5.1. Plató: el diàleg com a gènere literari

En filosofia, durant el segle IV aC es produeix una angoixant recerca de models ètics de conducta, i una exacerbació de la individualitat enfront de la universalitat (escoles ètiques). Els homes d'aquesta època són víctimes del passat immediat, però Plató (428-348), contràriament a Isòcrates, Xenofont o Demòstenes, és més idealista i gaudeix amb la utopia, alhora que mira el passat amb realisme crític.

A la filosofia platònica es podria esmerçar molt d'espai, tot parlant de la seva **teoria del coneixement**, de la **teoria de les idees**, de la **maièutica platònica** (o de com ajudar que cadascú arribi a la veritat per ell mateix), de la **metafísica**, de la seva **doctrina de la immortalitat de l'ànima**, de l'**ètica platònica** i de la seva **política**, on potser ens aturarem un xic més. Deixarem per a un altre moment i per a altres assignatures de caràcter més filosòfic el tema de la filosofia de la naturalesa i de la ciència de la naturalesa o la religiositat platònica, o bé allò que es va ensenyar a la seva Acadèmia.

Plató utilitza magistralment el **diàleg com a mitjà performatiu** de la paraula (com llegim en la *República* i en el *Fedre*), idoni i artístic de confrontació i de descoberta. Amb tot, el filòsof que ara ens ocupa, que tant va maltractar la poesia, se serveix del **mite**, allò que és fora de l'àmbit del *lógos* (o discurs racional), tot i que, al capdavant, pensem-ho bé, el mite també és *lógos*, amb la qual cosa "el pas del mite al *lógos*" està mancat de tot rigor científic, atès que des de la mateixa *Ilíada*, *mythos* vol dir 'mot', però també 'discurs', 'conversa', 'reflexió', 'narració'.

Cal, doncs, que ens referim a la teoria política de Plató i altres consideracions recollides a la seva *República*. I és que "Plató, de fet, va anar a la filosofia per la política i per a la política", com assenyala A. Diès.

Doncs bé, Plató va cercar l'ideal d'una ciutat en la qual triomfés la suprema justícia. I això ho va intentar durant tota la seva vida. I en aquesta ciutat "ideal" no hi regnarien les circumstàncies que envoltaven les ciutats gregues, amb la seva anarquia. D'altra banda, ell cercava una ciutat en la qual es complissin els requisits bàsics per a una vida d'acord amb els principis de la justícia suprema.

Així, cadascú havia d'ocupar el lloc que li corresponia. I va esbossar, fins i tot, la seva ciutat ideal en el seu cabdal diàleg intítulat la *República*, on, en nom de la raó, calia que l'individu se sotmetés a l'estat i on ni la propietat privada ni la vida familiar fossin un obstacle perquè el ciutadà es deixés arrossegar per l'ambició i del desig de lucre. D'altra banda, els que la governarien serien els filòsofs, i la resta de ciutadans hi estarien sotmesos. En aquesta ciutat ideal no hi hauria ateus, ni blasfems ni polítics ambiciosos, amatents tan sols a reeixir en els seus propòsits particulars.

Amb tot, a les *Lleis*, el nostre filòsof va modificar lleugerament els seus punts de vista, però amb una mateixa idea cabdal desenvolupada: la perfecció de l'home com a ciutadà. Així, una mena de tribunal d'ancians vetllaria pel grau de puresa de les institucions, segons el model d'Esparta, i serien sancionades pel temple de Delfos (recordeu la seva divisa coneguda: "Res en excés").

Per a Plató, el desig embogit, la insolència o *hýbris* desmesurada per a superar els límits havien estat les causes de la decadència política i ètica de la seva ciutat, Atenes, que quedava exclosa del paradigma platònic de la seva ciutat ideal.

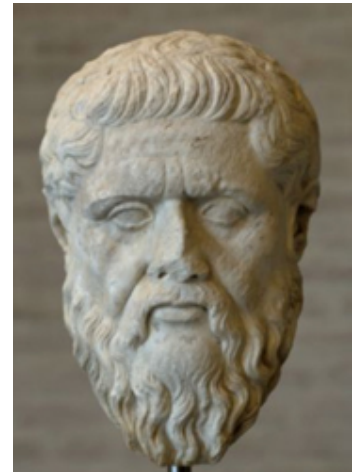
Vet ací un paràgraf en què Plató critica sorneguerament aspectes de la democràcia a la seva obra cabdal, la *República*:

"...hi ha quelcom en l'ànima del mateix home que és millor i quelcom que és pitjor; i quan allò que, per naturalesa és millor domina allò que és pitjor, es diu que «aquell és senyor de si mateix», la qual cosa és una lloança. Amb tot, quan per mala companyia, allò que és millor resta en desavantatge i esdevé dominat per la munió d'allò que és pitjor, això es censura com a oprobí, i del que així es troba, es diu que està dominat per si mateix i que és un intemperant."

Plató, *República*, 430e-431a (la traducció és nostra).

En el capítol anterior, ja s'ha assenyalat que els socràtics de tendències diverses (Plató, entre ells, però també Xenofont) van ésser hostils al règim democràtic, tant per causa de les experiències personals (mort de Sòcrates) com per conseqüència del seu posicionament teòric. Formats sota l'ègida de Sòcrates, foren molt crítics amb el camí que havia pres la democràcia postpericlea i com Xenofont, Plató i l'orador Isòcrates, ja en ple segle IV aC, compartiren aquesta fascinació idealitzada per Esparta (més la del passat que la del seu present). Alhora, s'ha assenyalat que Plató (i Xenofont) varen redactar, en defensa de Sòcrates, apologies pòstumes que recollien els arguments amb què aquest es defensà.

Doncs bé, de la biografia de Plató només ens cal emfasitzar lleument alguns ítems:

Plató, a la Gliptoteca de Múnic

1) Que el filòsof Plató pertanyia a una família aristocràtica atenesa. Quan encara era molt jove, va passar a formar part del cercle de Sòcrates, que va produir un gran canvi en les seves orientacions filosòfiques. Així, mort Sòcrates, Plató es refugia a Mègara on comença a escriure els seus diàlegs filosòfics. Després, viatja durant uns deu anys per Egipte, Àfrica i Itàlia. A Sicília va intentar influir en la política de Dionís I i va maldar per aplicar algunes idees filosòfiques i polítiques, però justament per això va ser empresonat. Aniceris va reconèixer Plató en la venda d'esclaus i li va tornar la llibertat. Plató, un cop alliberat, va fundar a Atenes l'Acadèmia, el famós centre filosòfic que, com veurem, va tenir alumnes com Aristòtil.

2) Que, pels motius anteriors, va tenir una visió més aviat pessimista de la història i també, és clar, de la seva *pólis*, Atenes. Així, Plató assenyala que cap de les formes de govern és bona perquè cadascuna es fonamenta en un predomini d'una classe social sobre les altres i, alhora, s'hi pot copsar una mena de degeneració: cadascuna de les formes de govern és fins i tot pitjor que l'anterior. Vet ací, doncs, les formes de govern que ell esmenta:

- **Aristocràcia:** règim més perfecte perquè governen els *aristoi* o millors.
- **Timocràcia:** règim en què predomina la classe militar, que oprimeix les classes inferiors.
- **Oligarquia:** règim en què predominen els prepotents econòmicament o senzillament, els rics.
- **Democràcia:** règim en què predominen dels pobres. És el règim més lliure, però també el més feble.
- **Tirania:** règim conseqüència de la degradació de la democràcia i, per tant, cal defugir-lo.

3) Quant als seus diàlegs, els podem dividir en quatre fases o etapes:

- Diàlegs socràtics, que tenen com a *leitmotiv* el tema ètic. Els més destacats són: *Apologia de Sòcrates*, *Critó*, *Protàgoras*, *Càrmides* i *Eutrifró*.
- Diàlegs de l'època de transició. Aquesta fase es caracteritza també per qüestions polítiques. Hi podem assenyalar els següents: *Gòrgias*, *Menó*, *Cràtil* i *Menexè*.
- Diàlegs de l'època de maduresa. Hi podem assenyalar *El Banquet*, *Fedó*, *República* i *Fedre*.
- Diàlegs de vellesa: En aquesta fase veiem com el filòsof revisa algunes de les seves idees anteriors: *Teetet*, *Parmènides*, *Sofista*, *Polític*, *Fileb*, *Timeu* i *Lleis*.

5.2. Aristòtil: filosofia, ciència i poètica

Les dates del naixement i mort d'Aristòtil (384-322) coincideixen pràcticament amb les del gran orador i estadista Demòstenes, director de la política general d'Atenes. Doncs bé, Aristòtil, pel fet d'haver cregut en Filip II com a possible monarca unificador absolutista, s'hagué d'exiliar dues vegades, tot i que la seva participació política no fou gens destacada.

La mort de Plató (348 aC), i no pas la seva doctrina, va allunyar Aristòtil de l'Acadèmia del seu mestre. Es traslladà amb el seu condeixeble Xenòcrates a Assos, cap al 347 aC, a la cort d'Hèrmias d'Atarneu, tirà il·lustrat. Allí es va iniciar com a investigador de la natura. Quatre anys després el trobem de nou a Macedònia, a la cort de Filip, però ara com a educador del príncep hereu Alexandre.

L'any 335 aC (any de la mort de Filip de Macedònia) retorna a Atenes, i amb la gran influència política i amb l'anomenada de savi de què gaudia, estableix la seva pròpia escola filosòfica en aquesta ciutat, als jardins de les proximitats del temple dedicat a Apol·lo Likaios, al nord-est de la ciutat (d'aquí el nom de *Liceu*). Segons el que sabem per Diògenes Laerci,

"Aristòtil va escollir un deambulatori o *perípatos*, al Liceu, on passejava amunt i avall discutint de filosofia amb els seus deixebles".

Així s'explica una altra denominació de la seva escola: el *Perípat*. El Liceu fou, sens dubte, un important centre de recerca científica. De fet, Aristòtil el va fundar amb una decidida voluntat d'investigació en equip, especialment en el camp de la biologia i de les ciències naturals.

L'any 323 aC, a la mort d'Alexandre, novament va veure en perill la seva vida, acusat d'impietat per haver compost un himne a la mort d'Hèrmias, i es va exiliar a Calcis, la pàtria de la seva mare, on morí l'any següent. Tanmateix, Atenes no va arribar a posar fi a la seva vida, com ho féu uns anys abans amb Sòcrates, un dels seus grans antecessors. Pel que sembla és l'autor d'aquesta lapidària frase:

"No deixaré que els atenesos cometin un altre crim contra la filosofia".

Aristòtil, el filòsof racionalista, té obres de lògica (*Òrganon*, *Categories*, *Sobre la interpretació*, *Tòpics*, *Primers i Segons analítics*, *Refutacions sofístiques*), de coneixement (*Metafísica*, *Física*, *Del Cel*, *De l'ànima*, *Parva naturalia*), d'ètica i política (*Gran ètica*, *Política*) i de creació i crítica literària (la *Poètica*, sobre l'estructura de les obres literàries, i la *Retòrica*, sobre l'art de convèncer mitjançant la pa-

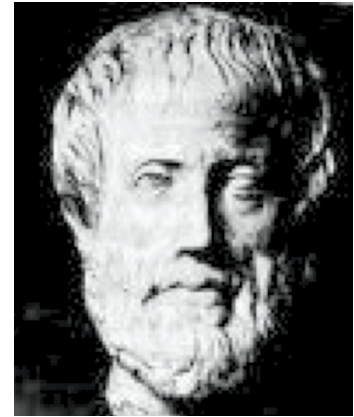
raula). De fet, les circumstàncies històriques i culturals que emmarquen la vida d'Aristòtil es caracteritzen per la vinculació amb el seu mestre Plató, i per la relació amb la reialesa macedònica, concretament amb Alexandre el Gran.

Reflexió

Potser no hi hagi, en els estudis de la història de la filosofia antiga, un camp on el segle XX hagi deixat una petjada més pregona que en el coneixement d'Aristòtil. A la visió sistemàtica que dominava a finals del segle XIX es va oposar una nova orientació –fruit de l'historicisme– l'iniciador de la qual va ser W. Jaeger. Doncs bé, no hi ha hagut cap investigador que no hagi hagut de prendre posicions crítiques davant les idees de Jaeger, que palesen, entre altres coses, que Aristòtil va passar per diverses etapes en el desenvolupament del seu pensament. I deia també Werner Jaeger:

"La raó principal per la qual no s'hagi intentat fins ara l'estudi del desenvolupament d'Aristòtil és la idea escolàstica de la seva filosofia com un sistema estàtic de conceptes".

De fet, com deia X. Zubiri, "per primer cop en la història de la filosofia, Aristòtil va voler fer de la filosofia una ciència rigorosa, una veritable *episteme*, una «ciència filosòfica»; però una ciència filosòfica que s'expliqui a l'entorn dels seus propis principis; és a dir, una *sophia* en el sentit exposat. (...) No una ciència que es mogui en visions, *in ideas*, com deia Plató, sinó una ciència veritablement demostrativa, i aquest és el gran intent aristotèlic".

Aristòtil

Atès que en aquest capítol no podem abastar l'estudi de la dualitat *realitat* i *ésser* (o ens), com a principi constitutiu de totes les coses i *accident*, o atribut de les entitats (la substància és el suport dels accidents, és allò que roman a través dels canvis, i les categories, que són els atributs de l'ésser, són: l'entitat, la quantitat, la qualitat, la relació, el lloc, el temps, la posició, la possessió, l'acció i la passió). Tampoc no podem desenvolupar el tema aristotèlic de la composició *hilemòrfica* de les substàncies (les substàncies sensibles són compostes de matèria i forma. La matèria és quelcom en potència i no pas en acte. La forma és quelcom en acte, és allò que actualitza la matèria).

Però no podem defugir les seves idees sobre l'ètica ni sobre la política. Així, segons l'*Estagiritica*, la felicitat és la finalitat de tots els homes. Cada ésser és feliç fent la tasca que li és pròpia i natural, i la més escaient és la intel·lectual. Tanmateix, la felicitat és una acció d'acord amb la virtut perfecta. D'altra banda, la virtut procedeix de l'hàbit, voluntari i lliure. És la força o capacitat per a buscar el bé i consisteix en el terme mitjà entre dos extrems.

Quant a la política, Aristòtil va opinar que l'home és un "animal o ésser viu de ciutat" (*zōon politikón*), és a dir, com un ens immers en una ciutat, en una *pólis*, però, a més, l'home només pot aconseguir el seu bé i la seva felicitat en el marc de la mateixa *pólis*, tal com llegim en la seva *Política*, III, 1, 1274 b.

D'altra banda, la **missió de l'Estat** és crear les condicions perquè hi hagi una vida bona i perfecta. L'Estat ha de vetllar perquè la ciutat aconsegueixi la felicitat. La millor forma de constitució és la formada per ciutadans de classe mitjana amb un govern aristocràtic.

A la *Política* IV, 1, 2, el filòsof d'Estagira distingeix tres formes de govern: monarquia (govern d'un sol individu), aristocràcia (govern d'uns quants, els millors) i república (govern del poble).

"En la primera investigació sobre les distintes formes de govern, hem distingit tres règims justos: la monarquia, l'aristocràcia i la república, i tres perversions d'aquests: la tirania de la monarquia, l'oligarquia de l'aristocràcia, i la democràcia de la república. Hem parlat també de l'aristocràcia i de la monarquia (perquè el fet de considerar el règim millor equival a parlar dels règims així anomenats, perquè tots dos pretenen estar constituïts sobre la base de la virtut proveïda de recursos) i hem determinat alhora les diferències entre l'aristocràcia i la monarquia, i quan s'ha d'adoptar la monarquia. Ens resta tan sols parlar de la república, que duu el nom comú a tots els règims, i dels altres: l'oligarquia, la democràcia i la tirania" (la traducció és nostra).

Amb tot, el camp de la filosofia Al segle IV aC queda una mica incomplet si descurem les anomenades *escoles socràtiques menors* (cf. M. Jufresa, 1970), atès que és sota el signe de l'anomenat *socratisme* que es desenvolupa la filosofia del segle IV aC. Per bé que Sòcrates obre dreceres a Plató (amb el seu idealisme tan peculiar), la preocupació ètica del mestre que mai no va escriure res va continuar en moltes direccions.

5.3. La historiografia fins a Alexandre: universalisme i etnològisme

La historiografia del segle IV aC va apostar per l'eloqüència per tal d'oblidar l'observació rigorosa i la recerca científica d'autors com Tucídides (al segle V). Així, Xenofont, considerat pels antics com el tercer dels grans historiadors i al qual ja ens hem referit en el capítol anterior, és l'únic continuador de l'obra de Tucídides (de fet les seves *Hel·lèniques* constitueixen la continuació cronològica de la història atenesa de Tucídides), però entre ell i Polibi només han pervingut alguns fragments.

Entre els historiadors cal assenyalar, a banda de Xenofont, Teopomp i Èfor, deixebles d'Isòcrates. Com assenyala J. Lens (1987: 49), en l'obra les *Filípiques* de Teopomp, amb una forta càrrega de caracterització psicològica, no es va menystenir la mitografia ni la narració de fets sorprenents. Teopomp s'adonà ràpidament de com Filip II havia capgirat la política grega i estudia en la seva obra tot aquest reguitzell de canvis. Èfor, per la seva banda, fou, de ben segur, l'artífex de la magna història total, ja que abraça des de la invasió dòria fins a Filip II de Macedònia.

Però aquesta tendència també va tenir un altre historiador, metge i pertanyent a la cort reial persa, que va escriure una història de Pèrsia: Ctèsies de Cnidos. Aquest historiador, que de jove va ser metge d'Artaxerxes II de Pèrsia, el va acompanyar l'any 401 aC en la seva expedició contra el seu germà Cir el Jove. Va escriure, fruit d'aquest bagatge cultural que li va proporcionar el viatge,

alguns tractats sobre rius, sobre els perses i una descripció de l'Índia i una història d'Assíria i Pèrsia en molts llibres. És un autor important perquè ens consta que va fer servir com a font els arxius reials perses.

D'altra banda, Eneas el Tàctic és el primer escriptor grec, durant el segle que ara estudiem, que va escriure sobre l'art de la guerra. Segons Elià i Polibi, va escriure diversos tractats (*Hypomnēmata*) sobre el tema. L'únic que ha pervingut és la *Poliorcètica* o *El Comentari tàctic sobre com han de defensar-se els setges* (J. Vela, 1991), inclou els millors mètodes per a la defensa d'una ciutat fortificada. És el primer tractat conservat sobre tàctica militar de la literatura universal.

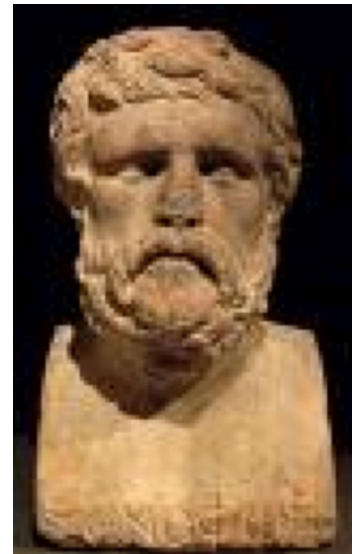
Atès que ja s'ha parlat a bastament de Xenofont en el capítol anterior dedicat a la historiografia, volem insistir sobretot en aquest capítol en la seva tendència a vindicar la figura del "governant únic", però ho farem breument i, si escau, repetint alguna idea ja esbossada *supra*.

De fet, l'any 399 aC, amb la mort de Sòcrates, insistim que va tornar a les seves idees antidemocràtiques, s'allunyà d'Atenes i tornà a Àsia el 396 aC, on entrà en contacte amb Agesilau II d'Esparta. Amb ell va participar en la campanya, a l'Àsia Menor, contra Farnabazos, i després, ja en terres gregues, en la famosa batalla de Queronea, ja esmentada, l'any 394 aC, curiosament contra els seus compatriotes atenesos, que el desterraren i li confiscaren els béns.

Després el trobem a Esparta i a Escil·lunt, on esmerçà el temps en la literatura o la caça (no endebades va escriure una obra que parla per si mateixa: el *Cinegètic*, que representa la caça com un valor educatiu). C. Ruggeri (2004: 466) ha assenyalat que, en les seves obres, Xenofont no explica haver rebut la ciutadania a Escil·lunt, encara que esmenta altres particulars, com, per exemple, la causa de la seva condemna per part d'Atenes i haver estat designat *prosseno* (hoste i garant dels estrangers) pels espartans.

Sigui com sigui, quan es produeix la derrota lacedemònica a Leuctra (371 aC), de la qual ja s'ha parlat en el capítol sobre l'època clàssica, fugí i se'n va a Corint i posteriorment a Atenes, tot aprofitant una mena de decret d'expatriació, a causa de l'aliança entre Atenes i Esparta davant l'amenaça de Tebes.

Val a dir que la seva moderació o conservadorisme ideològic, a banda de la seva precària situació econòmica, el dugueren a deixar Atenes vers l'any 401 aC, després, justament, del restabliment de la democràcia i la fi del govern dels Trenta Tirans, per a formar part (en contra del consell del seu mestre Sòcrates) de l'expedició de mercenaris grecs en ajuda del persa Cir el Jove. De fet, ja s'ha assenyalat que en la seva obra *l'Anàbasi* relata l'expedició en ajuda de Cir i el posterior retorn dels deu mil mercenaris grecs. També li va dedicar una obra, en què parla de la seva educació (la *Ciropèdia*).

Xenofont, l'historiador

Però el més important, segons el nostre parer, és la idea que Xenofont vindica la **figura del governant únic**. Prova del que anem dient és la seva *Constitució dels lacedemonis*, un elogi del règim espartà i, sobretot, l'*Agésilau*, tota una biografia idealitzada d'aquest monarca espartà.

I acabem aquest capítol gairebé com l'hem encetat, és a dir parlant altra vegada de la decadència d'Esparta i de l'ascensió-caiguda de Tebes. I és que trobem en Xenofont un filolaconisme (o estimació envers Esparta) ben definit. En efecte, tal com dèiem en la nostra Introducció, Xenofont, per exemple, en les seves *Hel·lèniques*, desplaça lluny d'Atenes, la seva pàtria, el centre de gravetat del món grec i l'adreça o l'enfoca cap a Esparta.

En Xenofont es troba una dosi important de tradició socràtica (fou deixeble de Sòcrates, encara que potser no va arribar a copsar mai del tot l'actitud del mestre ni les seves idees). De fet, va escriure fins i tot l'*Apologia de Sòcrates*, que recull la defensa que féu Sòcrates davant els jutges que el condemnaren a mort, o bé els *Records de Sòcrates*, en què recull els seus propis records al voltant del seu mestre. En el *Banquet* també introdueix opinions del mestre o d'Antístenes.

Resum

La sàvia i prolífica mitologia grega ens ofereix un mite per a cada circumstància de la nostra vida individual; el de Sísif -condemnat pels déus a empènyer per sempre més una gran roca que, un cop dalt de la muntanya, torna a lliscar avall- esdevé adient per a exemplificar aquell esforç estèril, esmerçat per Alexandre el Gran, que va morir probablement a causa de la seva ambició o per altres motius, tal com hem esmentat.

Però val a dir que el seu intent, imitat per molts emperadors posteriors, a desgrat de tot, es va continuar imitant una vegada i una altra. No endebades, l'hem esmentat en les ratlles anteriors com un "heroi ungit per la providència".

Al llarg d'aquest capítol ens hem referit a una època de transició que dura gairebé setanta anys (segons on marquem l'inici), fins a l'arribada d'Alexandre el Gran i, sobretot, la mort d'aquest. Som del parer que aquesta etapa de transició, rica en fets històrics i de producció literària, artística i filosòfica d'alt nivell, fou determinant de l'etapa següent.

En les línies anteriors hem intentat palesar-ne la riquesa política i cultural (especialment en la literatura i el pensament), sense menystenir-la ni descurar-la de cap manera, sobretot quan estem parlant de figures com Filip II i Alexandre el Gran, en el terreny polític; Plató i Aristòtil, en el filosòfic i en la seva teorització a l'entorn de la política; Lísiades, Isòcrates o Demòstenes, en l'àmbit de la retòrica; Xenofont o Eneàs el Tàctic, en el de la historiografia, i Quèril o Antímac, en el de la poesia. Més concretament, i pel que fa a la literatura d'aquest segle, és més que evident que ja no val a parlar d'un "encara no" anterior al triomf de Macedònia i a l'adveniment de la literatura hel·lenística.

Bibliografia

Fonts

Recollides a *Plutarco. Diodoro Sículo. Alejandro Magno*. Madrid: Akal, 1986.

Obres bàsiques de referència:

Guzmán Guerra, A.; Gómez Espelosín, F. J. (2004). *Alejandro Magno*. Madrid: Alianza Editorial.

Lane Fox, R. (2007). *Alejandro Magno: conquistador del mundo*. Barcelona: El Acantilado.

Domínguez Monedero, A. i altres (1999). *Historia del mundo clásico a través de sus textos. 1. Grecia*. Madrid: Alianza Editorial.

Hammond, N. (1981). *Alejandro Magno. Rey, general y estadista*. Barcelona: Montesinos.

Austin, M.; Vidal-Naquet, P. (1986). *La Grecia Antigua. Economía y Sociedad*. Barcelona: Paidós.

C. Riba (1946). *Vides paral·leles, vol. IX: Alexandre i Cèsar, Plutarco*. Barcelona: Fundació Bernat Metge.

Helen Fitzwilliam; Anne Goetz (ed.) (2004). "Alejandro Magno. El hombre y el mito". *National Geographic*. Material opcional en format DVD.

Podeu consultar la *Breu antologia* de textos històrics d'aquesta època que el professor consultor elaborarà per a la docència: Arrià, el pseudo-Cal·lístenes, Quint Curci, i sobre la poesia del segle IV (Quèril, Antímac de Colofó, etc.), a més d'una *Antologia de discursos* (Demòstenes, Isòcrates, Lísias) i una *Breu antologia de diàlegs* de Plató i *Antologia de textos* d'Aristòtil.

Altres referències bibliogràfiques per a aprofundir:

Alsina, J. (1986). *Aristóteles. De la filosofía a la ciencia*. Barcelona: Montesinos.

Cary, G. (1956). *The Medieval Alexander*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clua, J. A. (2004). "The contraposition between epos and epyllion in Hellenistic poetry: status quaestionis". *Anuario de Estudios Filológicos* (XXVII), pàg. 23-39.

Gil, L. (1970). "Alexis y Menandro". *Eclásicos* (61), pàg. 311-345.

Gil, L. (1974). "Comedia ática y sociedad ateniense. II. Tipos de ámbito familiar en la Comedia Media y Nueva". *Eclásicos* (72), pàg. 151-186.

Gil, L. (1975). "Comedia ática y sociedad ateniense. III. Los profesionales del amor en la Comedia Media y Nueva". *Eclásicos* (74-76), pàg. 63-68.

Gil, L. (1996). *Aristófanes*. Madrid: Gredos.

Gómez Espelosín, J. "Viajes de verdad, viajes de mentira: literatura de viajes del período helenístico". *Revista de Filología Románica* (annex IV, 206), pàg. 59-75.

Grau, P. (1972). *Proomiengestaltung bei Lysias*. Bonn.

Gray, V. (1989). *The Character of Xenophon's Hellenica*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Gschntzer, F. (1987). *Historia social de Grecia*. Madrid: Akal Universitaria.

Jufresa, M. (1970-1971). "Les escoles socràtiques menors". *Boletín del Instituto de Estudios Helénicos* (BIEH) (IV, 2-V 1, pàg. 135-142).

Lens, J. (1987). "Las Filípicas de Teopompo y la tradición de la caracterización psicológica en la literatura griega". *Ítaca* (3), pàg. 47-70.

Lida de Malkiel, Ma. R. (1975). "La leyenda de Alejandro en la literatura medieval" (resenya de G. Cary, *The Medieval Alexander*, Cambridge, 1956). A: *La tradición clásica en España* (pàg. 165-197). Barcelona.

- López Eire, A.** (1980). *Demóstenes, Discursos políticos I*. Madrid: Gredos.
- Mestre, F.** (2001). "Heroes And Heroism As Patterns Of Greek Identity In The Roman Empire". *Greeks on Greekness Colloquium*. Washington (Center for Hellenic Studies), 25-28 agost de 2001.
- Miralles, C.** (1981). *El Helenismo*. Barcelona: Montesinos.
- Momigliano, A.** (1934). *Filippo il Macedone*. Florència: Guerimi e Associati.
- Pearson, L.** (1976). *The art of Demosthenes*. Meisenheim am Glan.
- Ruggeri, C.** (2004). "Senofonte a Scillunte". *Athenaeum* (fasc. II) (pàg. 451-466).
- Said, S.** (2001). "The Rewriting of the Athenian Past: From Isocrates to Aelius Aristides". *Greeks on Greekness Colloquium*. Washington (Center for Hellenic Studies), 25-28 Agost de 2001.
- Seck, F.** (1976). *Isocrates*. Darmstadt.
- Serrao, G.** (1979). "Antimaco di Kolophòn, primo poeta doctus". A: *Storia e civiltà dei Greci, vol.V: La crisi della polis. Storia, letteratura, filosofia* (pàg. 309). Milà.
- Vázquez Hoys, A. M.** (2005). *Introducción a la Historia Antigua. El mundo griego. Volumen II. El ascenso de Macedonia. Alejandro Magno, El mundo mediterráneo hasta Augusto*. Madrid: Sanz y Torres.
- Vela Tejada, J.** (1991). *Estudios sobre la lengua de la Poliorcética de Eneas el Tático*. Universitat de Saragossa.
- Zubiri, X.** (1963). "Aristóteles". A: *Cinco lecciones de filosofía* (esp. pàg. 25-26). Madrid.